

Noves dades, noves perspectives i nous objectius en l'estudi històric de la Drassana Reial de Barcelona

Albert Cubeles i Bonet
Historiador

El dia 4 d'octubre de 2010 el Museu Marítim de Barcelona va tancar la seva exposició permanent per l'inici de la reforma integral del Museu. Aquesta iniciativa ha comportat emprendre una nova fase d'actuació en una part significativa de l'edifici, tal com s'havia actuat en altres zones del conjunt anys enrere. No és el primer cop que la Drassana, una peça clau en el patrimoni arquitectònic barceloní i català, està sotmesa a un procés de transformació edilícia. En els primers segles d'existència l'edifici ja va passar per etapes d'obres que el van transformar de manera significativa, a conseqüència, principalment, de l'evolució i del canvi de l'ús i del programa originals.

Essent conscients de la importància de l'actuació que es volia posar en marxa, i abans d'emprendre els treballs arquitectònics, des del Museu es va decidir fer un nou esforç encaminat vers l'aprofundiment en el coneixement històric de l'edifici i les diverses institucions que havia acollit –de la Drassana Reial fundacional al Museu Marítim de Barcelona actual, passant per les seves distintes etapes com a edifici militar o fàbrica de canons. A la vegada, es buscava estudiar amb més detall els vincles de l'edifici i, específicament, de la Drassana Reial –entesa com a institució– amb la ciutat de Barcelona. El punt de partida inicial va ser qüestionar el discurs establert, un plantejament prou valent pels territoris incerts als quals menava. No es tractava de posar en dubte els fets, les dades objectives, sinó la lectura que se n'ha fet i els models interpretatius que han creat la imatge que se'n té. És així com es va constituir el Laboratori Drassana, un fòrum de debat i reflexió que assessora a la vegada que col·labora, si escau, en el seguiment o el desenvolupament de les iniciatives. L'avenç en aquest procés s'ha traduït en diversos estudis, alguns d'ells ja conclusos –i, dins d'aquests, EN valuosíssimes aportacions ja publicades– al costat d'altres recerques encara en curs, sense descartar nous projectes, alguns d'ells tot just esbossats i d'altres encara per determinar en funció dels avenços que es puguin concretar a partir dels treballs que s'estan duent a terme actualment.¹

■ LA IMPORTÀNCIA I LES CONSEQÜÈNCIES DE LES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES

En el moment d'emprendre les obres, ateses les característiques patrimonials de la Drassana Reial i en compliment d'allò que estableix la legislació sobre el patrimoni a Catalunya, s'ha efectuat una intervenció arqueològica en distintes fases.² Es tenia clar que aquesta intervenció constituïa un marc d'oportunitats per obtenir dades noves que permetrien millorar el coneixement sobre la història constructiva de l'edifici. Encara s'és lluny de tenir uns resultats definitius, i caldrà esperar, doncs, fins a la culminació completa d'aquests treballs i estudis arqueològics per poder establir unes conclusions fermes. No obstant això, alguns dels elements que han anat posat de manifest les distintes fases de la intervenció són prou sòlids –i sorprenents, per imprevistos– per apuntar alguns aspectes que tenen una profunda repercussió en la història de la Drassana Reial de Barcelona.

L'edifici de la Drassana Reial ha estat considerat com una de les mostres més significatives de l'arquitectura gòtica civil catalana, tant per les dimensions com per la simplicitat de les formes arquitectòniques i la funcionalitat. Una bona mostra d'aquesta lectura de l'edifici, plenament consolidada, és el text de descripció del conjunt que consta al Cercador del Patrimoni Arquitectònic, en el web de l'Ajuntament de Barcelona: «Les Drassanes de Barcelona constitueixen un dels conjunts arquitectònics del gòtic civil més importants del món. Aquest conjunt, tal com ens ha arribat avui dia, està constituït, el seu nucli principal, per set naus d'uns 150 metres de llargària amb façana al passeig Colom (antigament línia de mar). Les naus tenen una llum de 8,40 m, menys la central de 16,20 m. Fruit de la modificació de 1742-1749 que convertí les dues naus centrals en una de més gran dimensió. L'estructura d'aquestes naus és feta a base de pilars i arcs diafragma de pedra de Montjuïc de bona factura, situats transversalment de la seva directriu. Dels arcs diafragma sobresurten permòdols de pedra de cantell rom que suporten les bigues de fusta, que a la vegada sustenten la coberta a dues vessants de cadascuna de les naus.

A la part posterior d'aquest cos principal s'alcen tres

naus en sentit transversal anomenades de La Generalitat, i al costat de llevant l'edifici anomenat Pere IV [Pere III] de dues plantes i de caràcter més domèstic, i que es correspon amb el compromís de construir una residència reial dictada anteriorment per al segle XIV. Més tard s'annexionaren, paral·lelament a les naus principals, tres noves naus semblants a les anteriors però de diferents dimensions.

Clou el conjunt la resta dels baluards i torres pel costat de ponent, i que actualment s'entronquen perfectament amb les naus».³

És cert que era una cosa ja sabuda que l'edifici havia estat reformat, alterat i ampliat, de tal manera que l'estructura actual, en un sentit estricte, no és, en el seu conjunt, la medieval. En l'època moderna s'hi van fer obres importants, i, per exemple, no existeixen dubtes sobre el fet que les anomenades naus de la Generalitat, a la part de llevant de l'edifici, s'hi van aixecar entre 1612 i 1621.⁴ Tanmateix, sí que es considerava que una porció significativa de les naus del cos principal eren les del segle XIV, les aixecades en temps de Pere III el Cerimoniós i els seus fills, a excepció de la nau central –construïda després de la guerra de Successió, al segle XVIII.⁵ Avui aquesta consideració ja no es pot sostenir, gràcies a les dades que estan aportant les intervencions arqueològiques en curs. Tampoc no es pot afirmar que aquest edifici correspongui a les drassanes medievals més grans i més ben conservades del món. Per què?

Una primera novetat significativa rau en el fet que han aparegut nombroses sepultures romanes, algunes de les quals de l'època fundacional de la ciutat. Aquestes restes han permès constatar que el terreny on es va aixecar la Drassana Reial de Barcelona era un terreny sec i consolidat ja a l'antiguitat, un fet que fa possible posar una peça més en la comprensió de l'evolució històrica del litoral barceloní –un tema complex i controvertit per les nombroses dificultats a l'hora d'estudiar-lo.⁶ A la vegada, aquestes sepultures permeten considerar l'existència d'una necròpoli litoral a Barcelona i, en conseqüència, l'existència d'un eix viari proper al mar, seguint la línia de la costa. El més sorprenent del cas, però, és, d'una banda, la poca profunditat en què han aparegut aquestes restes

i, de l'altra, amb quins materials han aparegut algunes d'elles i el seu excepcional estat d'integritat. Tenint en compte els usos de la Drassana, ja sigui com a centre de construcció de vaixells i arsenal o com a fàbrica de canons amb unes instal·lacions de foneria de dimensions més que remarcables, ha estat una autèntica sorpresa trobar que aquestes restes no estaven completament trinxades.⁷ Aquests materials i aquestes estructures, tanmateix, s'escauen fora de l'àmbit cronològic de la seqüència històrica que es pretén estudiar i, per tant, malgrat la seva importància indiscutible, queden per ara fora dels límits que preveu l'argumentari i la reflexió que ara es proposa.

També es vol fer constar la localització en el decurs de la segona quinzena de desembre de 2011 d'unes estructures de fusta pendents d'excavar –i, per tant, amb una cronologia per determinar, encara que es pot assegurar que és, com a mínim, del segle XVII. Aquestes estructures han estat localitzades a la nau del mig de les tres del sector de llevant, en què la intervenció està sota la direcció de l'arqueòleg Iñaki Moreno (Àtics s. I.). La disposició d'aquestes estructures és coherent amb el sentit i les dimensions de la nau, i la seva extensió i la seva dimensió apunten raonablement que es tracta d'un sistema d'apuntament d'un vaixell per a construir-lo, reparar-lo o conservar-lo.

Tot i que a hores d'ara no es pot explicar gairebé res més, la troballa, només per allò que indica, s'ha de qualificar d'absolutament excepcional. Fins a aquest moment no s'havia localitzat res a l'àrea excavada que mostrés i demostrés que en el recinte de la Drassana Reial s'havien construït, reparat o conservat vaixells de grans dimensions, circumstàncies que, en canvi, apareixen esmentades de forma reiterada a la documentació escrita. De fet, no es té constància que a Catalunya mai s'hagi trobat res de semblant. Poder estudiar aquestes estructures, doncs, pot aportar noves dades i elements materials d'un extraordinari valor, ja que aquest estudi podrà aportar evidències o, en tot cas, lectures arqueològiques que ajudin a conèixer millor i a aclarir les tècniques, els procediments, els tipus de materials, etc., en l'àmbit de l'estudi històric de la construcció i l'operativa naval a Catalunya, a més

d'aportar evidències sobre els procediments operatius de la mateixa Drassana Reial. Malgrat que encara és massa aviat, la potencialitat d'aquestes restes és de tal nivell que no es pot menystenir la possibilitat que s'hagi de canviar el nou projecte museogràfic del Museu Marítim de Barcelona, tant en els continguts com en la seva resolució formal, el qual, a hores d'ara, es troba en procés de desenvolupament.

Les intervencions arqueològiques també han posat de manifest dades molt significatives per a èpoques que sí escauen dins de les línies principals d'aquest programa de recerca concebut des del Laboratori Drassanes. Les característiques dels fonaments de les estructures construïdes i existents en relació amb l'estratigrafia observada i l'existència d'estructures anteriors han permès canviar la datació d'aquestes naus cap a finals del segle XVI, i estendre la seva etapa de construcció fins ben entrat el segle XVII. Les naus que sempre s'havien considerat gòtiques no ho són, i la cronologia de l'edifici actual es compacta en una franja temporal que se situa de ple en l'època moderna. Fins i tot es pot arribar a considerar que l'ampliació que suposa la construcció de les anomenades naus de la Generalitat i, també, la de les tramades de naus finals que corresponen a l'anomenada sala del Marquès de Comillas, formen part d'un únic i gran procés edilici, que suposa una reforma integral del conjunt.⁸ Tal com s'ha dit, caldrà esperar fins a la conclusió dels treballs arqueològics per avaluar definitivament la importància i la incidència del que s'ha trobat, després d'haver-ho situat amb precisió i detall en la seqüència històrica de l'edifici i de la institució. Però ja se'n poden avançar alguns aspectes, perquè són prou sòlids i són els que han permès articular les hipòtesis a partir de les quals s'haurà de planificar el desenvolupament futur del programa de recerca.

■ LA DRASSANA REIAL, UN CONJUNT EDILICI REFET UNES QUANTES VEGADES

Pel que es refereix a la construcció medieval, han aparegut les restes del mur de tancament de l'edifici fundacional de finals del segle XIII, així com dues sèries diferencia-

des del pilars (totes dues es poden datar, en principi, al segle XIV) en gran part del recinte. L'excavació a la zona del mur de tancament del segle XIII, el qual es localitza alineat amb la torre de la muralla que dona a l'avinguda del Paral·lel i la torre interior que hi ha en l'angle de l'edifici de l'antiga Botiga de la Generalitat –conegut també com edifici de Pere IV–, va permetre constatar que més enllà del seu límit per la banda de muntanya no apareixia cap resta medieval. Aquesta constatació va provocar que es replantegés la dimensió i la localització de l'edifici medieval, tal com s'explicarà a continuació.

Les dues sèries de restes de pilars presenten diferències i afegeixen un grau més de complexitat en l'estudi del conjunt arquitectònic. Els pilars més antics tenen una secció sensiblement menor que la dels pilars actuals, defineixen una retícula en què les naus eren més estretes i segurament menys altes, i presenten una successió de tramades notablement distinta a la de les naus conservades. Se n'han trobat restes a les tres naus de ponent, però cap rastre a les naus de llevant. Això indica que aquesta estructura de coberta era parcial respecte al perímetre original de l'edifici. Tenint en compte que el nivell de sòl a la nau central està rebaixat, malmetent els nivells arqueològics, que només s'han trobat les restes d'aquests pilars exclusivament a les naus de ponent, i atesa la disposició que tenen, aquesta coberta hauria pogut acabar en un punt que no es pot arribar a establir de la nau central, amb un màxim de cinc naus ubicades al costat de ponent.

Els segons pilars tenen pràcticament les mateixes proporcions que els actuals, i responen a una dimensió de les naus anàloga a la de l'edifici conservat. No obstant això, presenten un ritme de successió distint, a partir de la tercera tramada de naus comptant des de la façana de l'edifici que dona a l'avinguda de Josep Carner. Aquesta diferència es podria explicar per la possible existència d'un celobert en el sentit transversal de l'edifici –en paral·lel a la costa, doncs. En aquestes tres primeres tramades de les naus, tenint en compte que en les dues primeres la coberta és més baixa, els segons pilars del segle XIV i els pilars actuals pràcticament s'hi superposen. Fins i tot es pot arribar a considerar que part de l'estructura

del sistema de pilars i arcades és efectivament medieval, malgrat que aquesta estructura està molt «tocada» a conseqüència de les distintes restauracions, reconstruccions i altres intervencions «reparatives». Aquestes tres primeres tramades, doncs, es podrien considerar indicadors o, com a mínim, una petita mostra que suggereix com podria haver estat l'edifici abans que el reconstruïssin en una època posterior.⁹ Aquesta segona sèrie de pilars s'ha documentat a les naus de ponent i també a la separació de les naus de llevant amb la nau central, però no se n'ha trobat cap evidència en cap altra zona de les naus de llevant. Així doncs, també devien correspondre a un sistema de coberta parcial, també amb un màxim de cinc naus.

A partir d'aquestes dades, deixant de banda obres de caràcter menor o reformes parcials, es defineixen tres moments constructius medievals: el fundacional, una primera definició de naus i coberta parcials –que correspondria a la sèrie de pilars més antiga– i una reconstrucció, amb l'enderroc de la coberta i els pilars de l'etapa immediatament anterior, i l'aixecament d'una nova estructura –que correspondria a la sèrie de pilars més nova. La cronologia que emmarca l'instant fundacional és clara: en algun moment dels darrers tres anys del seu regnat –és a dir, entre 1282 i 1285– Pere II el Gran va decidir i emprendre la construcció d'aquesta instal·lació. Malgrat la persistència de confusions amb les Drassanes Velles, o de la ciutat, i certs dubtes respecte a les circumstàncies concretes sobre el moment precís en què el rei Pere va formalitzar la seva decisió, és té clar que la Drassana Reial va iniciar el seu trajecte en el context històric de la conquesta de Sicília i la posterior confrontació amb França.

El segon moment constructiu es pot situar en el període central del segle XIV, entre 1328 i 1357. El 1328, el rei Alfons va ordenar que s'emprenguessin les obres de la coberta de la Drassana i va establir els mecanismes per finançar-ne els treballs. Entre els anys 1352 i 1357, Pere III va ampliar substancialment aquests recursos, amb la intenció d'activar els treballs i resoldre les obres.¹⁰ Si es confirma l'associació entre aquesta etapa constructiva i el sistema de pilars més antic, aquest moment adquireix

una nova rellevància, perquè se situa en el context de l'aprofundiment de l'expansió a la Mediterrània que condueix a la conquesta de Sardenya i que és la causa dels successius conflictes bèl·lics amb Gènova.

El tercer moment, que correspon a la segona sèrie de pilars, queda associat amb l'empresa constructiva a la Drassana establerta pel Cerimoniós a partir de 1378. Aquest és el que fins ara s'havia considerat el «gran mo-

(nova) coberta i la inclusió de la Drassana en el perímetre fortificat de la ciutat, van implicar la creació d'un consorci institucional en què, a més de la Corona, participaven també el Consell de Cent i, encara que d'una manera molt tènue en els primers anys, la Generalitat. Aquesta nova fórmula institucional va tenir una profundes repercussions en l'organització urbanística de la façana marítima de la ciutat, ja que va possibilitar l'extinció de les

ment» constructiu de la Drassana Reial, que s'associava amb gran part de l'edifici que ha perviscut. Que les intervencions arqueològiques en curs hagin posat de manifest que no era d'aquesta manera no vol dir que les obres dutes a terme en aquesta tercera etapa medieval no fossin realment importants. Un primer factor que s'ha prendre en consideració és que els acords per tirar endavant el programa constructiu, que incloïa l'aixecament d'una

Drassanes Velles de Barcelona i la construcció d'una nova Il·lotja.¹¹ L'element més significatiu, però, és el fet que l'aixecament d'aquesta segona estructura de coberta implica l'enderroc de la primera.

Tenint en compte les serioses dificultats financeres de la Corona i del Consell de Cent en aquests anys –que es reflecteixen, en aquest cas particular, en el llarg procés de negociació que mena a la definició i a l'establiment de

l'esmentat consorci institucional, negociació que té lloc entre 1374 i 1378–, l'empresa de refer l'edifici posa de manifest la importància estratègica de la Drassana en tots els aspectes. D'altra banda, potser caldria prendre en consideració la diferència d'amplada de les naus que hi ha entre els dos sistemes de pilars, i mirar de conèixer-ne les causes.

La documentació estudiada per Albert Estrada respecte de l'obra de la Botiga de la Generalitat posa de manifest que aquestes obres empreses l'any 1378 van quedar inacabades. I, en aquest mateix sentit, tampoc no es pot menystenir la qüestió del projecte d'un nou palau reial, un tema una mica confús però cabdal per entendre l'evolució del conjunt –en el qual caldrà aprofundir en el nou context interpretatiu aportat per l'arqueologia. Certament, el context econòmic i financer és l'argument més sòlid per justificar aquesta circumstància de no-finalització, una circumstància que no es devia resoldre, amb un canvi de context i de projecte, fins a la construcció de la citada Botiga de la Generalitat en el decurs del segon quart del segle xv.¹²

En el conjunt actual, deixant de banda la muralla, el que se suposa que ha perviscut amb un major grau d'integritat de l'època medieval és la Botiga de la Generalitat, comptant-hi la torre de tancament del recinte fundacional. Potser, també, s'hi poden incloure, encara que amb moltes alteracions, les primeres tramades de naus immediates a la façana de l'avinguda de Josep Carner, així com parts significatives dels murs de tancament de l'edifici, tant pel costat de ponent (avinguda del Paral·lel) com de llevant (avinguda de la Drassanes i Rambla). La resta correspon a les obres efectuades a partir de finals del segle xvi.

■ LA DRASSANA REIAL MEDIEVAL I LA DRASSANA REIAL MODERNA

D'aquesta drassana medieval, se'n tenen imatges prou bones: en alguns dels gravats i dibuixos més antics en què es representa Barcelona –el gravat publicat al llibre *Civitates orbis terrarum*, publicat el 1572 a partir d'un dibuix anterior al 1551, i els dibuixos fets per Van den Wyn-

gaerde, de 1563–, es pot comprovar que l'edifici de la Drassana Reial que es veu és encara el començat a bastir a partir de 1378, previ a les reformes empreses a finals del cinc-cents. Val a dir que el conjunt és força semblant a l'edifici actual i, com si es tractés d'un *trompe l'œil* o engany visual, són només alguns elements concrets els que permeten verificar que es tracta d'un edifici diferent del que veiem encara avui. Les diferències es constaten quan es comprova, per exemple, que el cos d'edifici de la Botiga de la Generalitat apareix completament nu, o que les naus acaben en l'alineació que correspon al mur de tancament del segle xiii.

El gravat i els dibuixos ara esmentats plantegen, però, un nou problema. Pel que s'hi veu, el conjunt hauria tingut unes dimensions anàlogues al recinte actual, però, en canvi, si es considera que la façana del conjunt medieval estava ubicada on és la façana actual –i només cal fixar-se en la posició relativa de l'edifici respecte a la muralla i, especialment en relació amb el portal de Santa Madrona–, existeix una més que notable manca de concordança entre la realitat física actual i allò que es representa a les imatges històriques. Aquest aspecte va ser pres en consideració per l'arquitecte Robert Terradas en el seu estudi sobre el conjunt. Segons Terradas, l'edifici devia sofrir modificacions dràstiques i, segurament, va tenir un cos més proper al mar, que actualment hauria desaparegut. Però, òbviament, totes aquestes hipòtesis les devia formular prenent en consideració exclusivament l'edifici actual, i aquesta circumstància invalida el seu argumentari. Les constatacions arqueològiques posen de manifest el seu error –involuntari i irresoluble, ja que ni ell ni ningú no tenia constància d'aquestes transformacions, i difícilment podia sospitar les característiques i l'envergadura del que s'hi ha trobat. En canvi, se n'ha de reconèixer l'agudesia i perspicàcia a partir del moment en què el seu punt de partida va ser una observació absolutament correcta, i el punt d'arrencada de la seva hipòtesi, vàlid en termes generals.

A més de les imatges ja esmentades, Terradas va prendre en consideració el projecte de reforma del baluard de la Drassana, de Giovan Battista Calvi (c. 1551).¹³ Aquest projecte –el seu dibuix o traça, s'entén– té la virtut d'in-

cloure els amidaments generals del baluard, una circumstància que permet dimensionar-lo amb prou precisió i ubicar-lo respecte al conjunt. A partir d'aquí es va generar un nou model hipotètic sobre el plànol, tenint en compte les noves dades arqueològiques. Així doncs, es va fer una projecció diferenciada dels dos sistemes de pilars medievals. Per a ambdues possibilitats el resultat va ser un edifici d'unes dimensions força semblants a les que representen el *Civitates orbis terrarum* i els dibuixos de Van den Wyngaerde.¹⁴

Arribats a aquest punt, apareix amb força claredat que el conjunt medieval era realment un edifici distint, el qual degueren desplaçar respecte de l'actual en direcció al mar ben bé en la meitat de la superfície construïda. Es va plantejar aleshores la conveniència de poder fer un sondeig arqueològic a l'exterior de l'edifici, a la zona de la façana de l'avinguda de Josep Carner, per tal d'intentar obtenir-ne una evidència material. Es va estudiar quin era el millor lloc on fer aquest sondeig, tenint en compte l'edifici, el seu entorn (zona de pas de vehicles, zones enjardinades amb arbres, etc.) i les diverses instal·lacions de serveis (aigua, gas, electricitat, telecomunicacions), així com les dades documentals aportades per les planimetries antigues de l'edifici, georeferenciades per l'arqueòleg Vítor Cabral. El lloc triat va ser una àrea amb gespa que hi ha just al davant de la façana, a l'avinguda de Josep Carner, i més concretament a la cantonada de llevant de la façana de l'edifici. En funció d'allò establert pels models hipotètics i, també, per allò que es despenia de les planimetries antigues, el sondeig havia de permetre localitzar el mur de la façana de llevant de l'edifici, els murs d'una de les botigues laterals seguint la disposició de les dues sèries de pilars medievals –que, segons els models hipotètics, en aquesta zona se superposen–, així com el segment de la muralla de mar que tancava parcialment l'edifici, la qual va ser construïda al segle XVII i enderrocada entre 1868 i 1872.¹⁵

El sondeig es va poder dur finalment a terme entre els dies 12 i 15 de desembre de 2011, després de resoldre tots els tràmits pertinents associats a una intervenció a la via pública i aprofitant l'enregistrament d'un programa dedicat a temes arqueològics (Sota Terra) per a Televisió de

Catalunya. El sondeig va permetre localitzar, a més de la muralla de mar, el mur que demostrava la continuïtat de l'edifici. Aquest mur presentava unes característiques materials i constructives que concordaven amb les del mur de tancament del moment fundacional de l'edifici. En canvi, no es va poder arribar a confirmar l'existència dels murs de les botigues associades a les fases del segle XIV, perquè estructures posteriors, datables a finals del segle XVI o a inicis del segle XVII, les havien malmès.

■ LES CAUSES I LA CRONOLOGIA DEL DESPLAÇAMENT I LA RECONSTRUCCIÓ DE L'EDIFICI

Aquesta constatació planteja noves qüestions històriques a les qual cal donar resposta: ¿què va motivar el desplaçament de l'edifici, tenint en compte que la façana actual no és la que en principi es va establir en el moment del desplaçament, tal com ha demostrat el sondeig? La hipòtesi històrica que s'ha pres en consideració preveu que la raó d'aquests canvis va ser la construcció del moll del port el 1477. Aquesta obra, juntament amb els inevitables embats del mar, va tenir unes conseqüències dràstiques en la forma del litoral barceloní. Un exemple clar dels efectes directes de la construcció d'aquest moll és la Barceloneta, un terreny guanyat que al segle XVIII ja era prou estable i sòlid per edificar-hi aquest barri nou de Barcelona. La raó és que el règim d'aportació de sediments es va veure alterat per la nova infraestructura portuària, que va actuar com una barrera. Així, els sediments van quedar retinguts pel nou moll (d'aquí, doncs, la Barceloneta), mentre que, en canvi, a l'altre costat el mar va avançar menjant-se la platja. Aquest és un fenomen que encara es produeix al litoral, i és especialment patent després dels cops de mar i temporals.¹⁶ Com a apunt es vol fer notar que la façana de l'edifici medieval també va ser víctima dels estralls del mar en diverses ocasions. Així, Josefina Mutgé va documentar tres reparacions del pòrtic de la Drassana Reial els anys 1302, 1313 i 1320. Aquesta cronologia situa, en principi, aquests treballs en la fase de l'edifici fundacional, abans que es comencessin les obres d'aixecament de la primera coberta.¹⁷

Els efectes de la construcció del moll i el retrocés de la

línia de la costa en el segment del front marítim de la ciutat van fer-se sentir més enllà de la platja. També van incidir en la muralla de mar, la qual, d'altra banda, va ser completada i modificada amb l'addició de baluards com el de Migdia (del qual es va posar la primera pedra el 1527) o el mateix baluard de la Drassana (1551), i la construcció del Portal de Mar (1554), aquestes dues darreres obres amb projecte de l'artífex italià al servei de Carles V i Felip II, Gian Battista Calvi.¹⁸ A la llegenda del plànol relacionat amb el baluard projectat per Calvi s'indica que un cop de mar havia enderrocant una part d'aquesta estructura. Les restitucions hipotètiques que se n'han fet a partir d'aquests amidaments han permès constatar que aquest baluard era molt més gran que el que va sobreviure fins al 1868-1872. Aquest mateix plànol del baluard del segle XVI permet constatar que l'edifici de la Drassana Reial estava tot ell més avançat, i que havia d'ocupar tot l'espai de l'actual passeig de Josep Carner fins a la façana de l'edifici de la Duana que hi ha al davant, la qual cosa corrobora allò que es veu al gravat del *Civitates* i als dibuixos de Van den Wyngaerde. Així doncs, i hipotèticament, cal situar la reconstrucció de la Drassana Reial de Barcelona, que implica l'aixecament de les naus actuals, en una data posterior a 1563 –any en què Van den Wyngaerde va fer els seus dibuixos.

D'altra banda, atenint-nos al fet que les naus de la Generalitat, començades a construir a partir de 1612, estan ubicades sensiblement més enrere que la façana de les naus fins ara considerades medievals, cal pensar que en aquesta data el desplaçament de l'edifici ja era un fet o, en tot cas, que ja s'havia decidit de desplaçar-lo. Dit això, doncs, es defineix una finestra cronològica bastant precisa que emmarca la reconstrucció de l'edifici entre 1563 i 1612. Aquesta finestra cronològica es pot afinar més encara. És cert que era una cosa ja sabuda que els anys 1565-1566 el mestre de cases Pere Ferrer (major) va contractar la construcció de dues andanes noves, i que quatre anys més tard el mateix mestre va contractar amb la Generalitat l'addició de quatre naus a la part posterior de l'edifici. Aquestes dades encaixen amb el fet que al primer pilar a l'esquerra de l'antic accés al Museu hi ha una pedra, a les naus de llevant, que, amb xifres ro-

manes, indica una data: 1576. Ara bé, la presència d'aquesta inscripció en aquest punt és casual, ja que el pilar va ser remuntat, segurament durant les intervencions del segle XX dirigides pels arquitectes Florensa i Vilaseca. Malgrat això, si bé es desconeix quina era la localització original, és indiscutible que la referència cronològica és clara i, en conseqüència, l'any és vàlid. D'altra banda, el 1599, a sol·licitud del Consell de Cent, un informe elaborat per diversos mestres de cases i gent de mar de Barcelona posa de manifest que la integritat de la muralla de mar entre la torre de Sant Francesc i la Drassana continuava estant compromesa pels efectes de l'avenç del mar i el retrocés de la costa.¹⁹

Tal com s'ha indicat respecte a l'enderroc i la reconstrucció de l'edifici en el segle XIV, el fet que a finals del segle XVI la Drassana barcelonina fos objecte d'un desplaçament, d'una reconstrucció i d'una ampliació d'aquesta magnitud i en tan pocs anys, torna a posar de manifest i subratlla la importància estratègica d'aquesta institució, ara, però, ja no tan sols en el terreny de la política mediterrània dels reis d'Aragó, sinó en el context geoestratègic, molt més ampli, de l'imperi dels Àustries. Malgrat això, no deixa de cridar l'atenció que l'edifici es refés sense canviar-ne substancialment l'aspecte, circumstància que pot ajudar a explicar la confusió en la seva cronologia, amb el benentès que allò que artísticament podia ser considerat excel·lent per al segle XIV no ho és tant per a finals del segle XVI. Segurament, aquesta apreciació, prou subjectiva, ha influït de manera decisiva en la consideració de la Drassana Reial en la historiografia. En aquest sentit, només cal fer notar que, des del punt de vista de la història de l'arquitectura, aquestes obres de la Drassana Reial són plenament contemporànies a la construcció del monestir de l'Escorial.

■ DOS EIXOS PER ARTICULAR LA RECERCA A L'ENTORN DE LA DRASSANA REIAL DE BARCELONA

A l'hora de pensar com s'han de renovar els estudis de la història de la Drassana Reial, s'han de considerar la vastitud i la complexitat de la qüestió proposada, tenint en

compte, d'una banda, les noves dades que han aportat i estan aportant les intervencions arqueològiques i, de l'altra, que aquestes evidències arqueològiques i la documentació –escrita i gràfica– s'han d'engranar ja que es refereixen a una mateixa realitat en el temps i en l'espai. A partir de l'extensió cronològica del període que s'ha d'estudiar –del segle XIII fins avui en dia–, de la multiplictat d'usos de l'edifici i de la constatació que els canvis físics en el conjunt edilici han estat notables i que s'han produït en diverses ocasions, es poden establir dos eixos fonamentals que poden orientar el sentit general dels treballs que es poden desenvolupar en el futur.

El primer eix és l'edifici, entès com a objecte d'estudi en si mateix. I en aquest sentit, l'edifici, en les seves diverses parts pot ser considerat, i ho ha de ser, el primer objecte i el més important de les col·leccions del Museu Marítim. Aquesta «singularitat» demana tenir en compte la complexitat que implica estudiar un «objecte» prou antic que ha evolucionat amb i en el temps, ja sigui per adequar-se a les exigències i a les necessitats derivades de l'evolució dels seus usos, ja sigui per l'impacte que suposa la seva relació amb l'entorn en el marc de la dinàmica urbanística de la ciutat i els canvis en el medi físic. En aquesta mateixa línia, intentar encaixar allò que posa de manifest la documentació –gràfica i escrita– amb allò que està aportant l'arqueologia i l'estudi i anàlisi dels murs i altres estructures arquitectòniques amb perspectiva històrica passa a ser una prioritat, amb el benentès que l'objectiu que es vol assolir és una explicació única i coherent en la mesura del que sigui possible.

D'altra banda, ateses les dimensions del conjunt i l'extensió cronològica del seu ús, cal conèixer-ne i sistematitzar-ne les fases d'intervenció, procurant, en tot cas, assolir d'obtenir-ne el registre més complet que sigui possible. Aquestes intervencions poden ser de tipus major o menor. El primer cas inclou grans obres que afecten la totalitat o una porció significativa de l'edifici, refent o modificant el ja construït, o duent a terme obra nova. En el segon cas, cal recollir l'extens rosari de petites actuacions de distinta envergadura, que van de les simples reparacions a les obres puntuals de menor o major entitat. És important identificar i dibuixar en la mesura que sigui

possible les zones d'intervenció en totes les fases constructives, també en aquelles etapes que es produeixen en parts desaparegudes, ja siguin de l'edifici modern o del conjunt medieval. Així serà possible entendre –o, com a mínim, intentar-ho– com es va anar construint aquest gran edifici. Aquesta sistematització i aquest registre han de conduir a un coneixement més bo de quins han estat els artífexs, el cost dels treballs, així com quins van ser els promotors i comitents dels treballs, i encaixar-ho amb els rastres que queden físicament en l'edifici (per exemple, amb l'estudi de les marques de picapedrer, visibles en nombrosos carreus del conjunt).

En aquest mateix àmbit, cal apuntar que no es pot menystenir l'impacte de les intervencions produïdes a partir del segon terç del segle XX. Cal tenir molta cura a conèixer amb detall –arribant a una aproximació tan detallada com sigui possible– tots els treballs de restauració, recuperació, consolidació –i totes les altres variants i sinònims d'aquests termes. Perquè aquests treballs es van plantejar des d'una aproximació arquitectònica a l'edifici, que responia sempre a una interpretació històrica i estilística, i que, en funció d'això, subratllava i magnificava aquesta interpretació, i condicionava de manera severa –fins i tot paradoxal– la lectura i la consideració històrica del monument. Dit d'una altra manera: ja es tracta de les intervencions d'Aldolf Florensa i Joaquim Vilaseca en anys successius, o de les dutes a terme més recentment sota la direcció d'altres facultatius, en cap cas aquestes no obres són neutres, malgrat ser del tot benintencionades i executades amb gran pulcritud i professionalitat. Són deutores d'un determinat model interpretatiu que, essent incorrecte (ara ho sabem), té com a conseqüència una distorsió que no sempre és fàcil de detectar i neutralitzar.²⁰

El segon eix inclou diferents aspectes que es poden agrupar en el marc de les activitats que es duen a terme a l'edifici i de tot allò que impliquen aquestes activitats, en combinació amb les seves diferents expressions d'organització institucional. Els estudis que segueixin aquest eix seran els que posaran de manifest el valor estratègic de la institució, i l'entorn en què apareixeran els elements que justifiquen aquest valor i el sostenen en el

temps. Cal tenir en compte, tanmateix, que l'activitat principal de la Drassana Reial, quan es dedica als afers marítims, no és la construcció de vaixells tal com s'entén actualment.

L'existència d'una flota militar permanent és quelcom estrany a l'edat mitjana i no es comença a definir fins ben entrada l'època moderna. A la vegada, tal com succeeix avui, la construcció, el manteniment i l'operació –entesa com a funcionament– d'una embarcació d'unes certes dimensions eren uns processos cars. Així, quan l'autoritat decidia que necessitava un vaixell per a usos militars i no disposava d'una flota permanent, podia optar per construir-lo o obtenir-lo temporalment recorrent a la marina mercant. En cas de construir-lo, conclòs el període militar, es procurava recuperar una part de la inversió destinant-lo a altres usos. A l'extrem contrari, l'obtenció d'embarcacions per a la mobilització de la flota mercant implicava l'establiment d'un acord contractual amb els armadors de les embarcacions militaritzades.

També s'ha de tenir en compte que l'existència d'un buc no implicava necessàriament tot l'aparellatge que precisava per navegar. Els vaixells, especialment les galeres i les embarcacions de la seva família o d'aquest tipus, es muntaven i desmuntaven en funció del seu ús, de tal manera que si bé el buc era un, l'eixàrcia, els remos i altres parts de l'aparellatge podien canviar i ésser transferits i reutilitzats en diversos vaixells. En aquest sentit, la Drassana Reial de Barcelona no tan sols va ser un centre de construcció, sinó, també, un gran centre d'emmagatzematge i, sobretot, un nucli de muntatge i desmuntatge que va anar més enllà de l'àmbit estrictament marítim, ja que també incloïa armament de tota mena.²¹ La troballa de les restes d'una estructura associable a la construcció, la reparació, el manteniment o la conservació d'un vaixell a les naus de llevant, a què s'ha fet al·lusió en un altre epígraf d'aquest text, passa a ser un element de gran valor en aquest context i ofereix un argument molt sòlid per estudiar-ho amb atenció, màxima cura i promptitud.

En l'àmbit social i econòmic, aquesta manera d'operar es reflecteix en la dotació de personal de la institució i l'entorn que això implica en funció de l'operativa de la

drassana suara esmentada. Així, si bé és cert que es pot resseguir la nòmina dels distints drassaners dependents del rei, del Consell de Cent i de la Generalitat –responsables de la gestió administrativa de les instal·lacions i de les seves activitats– i, també, que es pot fer al·lusió a distints oficis vinculats amb la construcció naval –com calafats, mestres d'aixa, remolars o velers–, també ho és que no hi ha una plantilla permanent a la Drassana que permeti afrontar una construcció continuada de vaixells o parts de vaixell i, molt menys, que pugui afrontar la preparació d'un gran estol.

Seguint aquest fil, cal atendre la procedència dels distints elements i materials que es requereixen en la dotació d'un vaixell (teixits, cordes, fustes, elements metàl·lics), l'operativa logística i l'impacte econòmic que implica l'abastament d'aquests materials (origen, transport, mercadeig, etc.), tenint en compte tots els agents que hi participen. Així, aprofundir en el coneixement dels oficis vinculats amb la construcció naval i, també, en aquells altres que d'alguna manera o altra s'hi relacionen –des de corders fins a espasers– a la ciutat de Barcelona i a Catalunya i com es relacionen amb la Drassana Reial és un tema que cal tenir en compte per entendre què és i com funciona la Drassana. A tall d'exemple, només cal recordar que l'aparellament d'alguns estols té un impacte profund a Catalunya, tal com succeeix a partir del segon terç del segle XVI, en què les grans empreses marítimes de l'imperi, com l'expedició a Tunis de Carles V, o la preparació d'aquella part de l'estol de Lepant, que es va gestionar a Barcelona, contribueixen a una desforrestació notable de Catalunya, a la vegada que implica que es traslladin a Barcelona un gran nombre de persones d'oficis vinculats amb la construcció naval, fins i tot de més enllà de l'àrea catalana. A l'extrem contrari, cal estudiar com interacciona la Drassana Reial amb les altres esferes de l'activitat marítima quan es viuen etapes de pau o de baixa activitat militar i, en tot cas, quins van ser els usos dels vaixells «oficials» en escenaris de no-conflicte bèl·lic (les tasques de representació diplomàtica o de vigilància), llevat que fossin transferits temporalment o definitivament a l'àmbit civil per a aspectes mercantils.²²

Tots aquests factors incideixen directament en la configuració institucional i operativa de la Drassana, i n'expressen la transcendència en l'àmbit social i econòmic barceloní, català i, àdhuc, de més enllà dels territoris del Principat. De més a més, s'ha de tenir en compte que, ateses les dimensions de la finestra temporal en què es planteja l'estudi, el conjunt de circumstàncies poden canviar o evolucionar amb el pas del temps. Es tracta, certament, d'un territori immens de recerca, en què, tanmateix, cal començar a treballar si es vol copsar correctament què és i què fa la Drassana barcelonina.

Pel que es refereix estrictament a l'aspecte d'història institucional, cal no oblidar que en els primers cent anys d'existència de la Drassana Reial es passa d'un model de titularitat única –la reial– a un en què la titularitat és compartida, ja que, als monarques, se'ls afegeixen el Consell de Cent i la Generalitat, i també, d'una manera subsidiària –respecte al Consell de Cent i en moments puntuals–, el Consolat de Mar de Barcelona. En aquesta espècie de consorci, el lideratge, dins de l'estructura i en el temps, canvia en funció dels recursos financers i la posició política de cada agent.

Durant la major part del segle XIV, els monarques són els titulars exclusius de les instal·lacions; des del darrer quart d'aquesta centúria s'hi incorporen tant el Consell de Cent com la Generalitat, amb un paper preponderant de la magistratura municipal barcelonina. Durant el segle XV el paper de la Generalitat adquireix més relleu, una posició protagonista que es manté encara durant el segle XVI. La intensa política mediterrània de Carles V i Felip II es fa notar en l'activitat de la Drassana barcelonina i repercuteix de nou en l'àmbit institucional, atès que ara la posició dels monarques/emperadors és forta i els tractes són, fonamentalment, amb els virreis. Més endavant, ja des de mitjan segle XVII i, especialment, després de la guerra de Successió, aquesta evolució en el model institucional es fa evident al costat dels canvis substancials en el règim polític i administratiu del país. L'estructura de consorci es liquida i la Drassana torna a ser exclusivament de titularitat reial. Finalment, ja al segle XX, l'edifici, quan deixa de ser una caserna militar i s'hi crea el Museu Marítim, entra en un nou model de gestió que ha evolu-

cionat fins a la situació actual, establerta l'any 1993, en què, si bé el propietari de l'edifici és l'Ajuntament de Barcelona, qui el gestiona és un consorci en què participen, a més de l'Ajuntament, la Diputació de Barcelona i l'Autoritat Portuària de Barcelona. És a partir d'aquest moment que l'edifici de la Drassana passa a ser un objecte patrimonial que cal servir.²³

És evident que el canvi d'escenari i el tomb en la lectura dels processos històrics en totes les seves vessants no deixa cap altra via excepte replantejar i reescriure la història de la Drassana Reial de Barcelona. Però cal definir un marc general de la recerca, el qual ha de permetre orientar-la sense interferir en l'especificitat de cada treball. S'ha de tenir clar que el conjunt d'informacions aportades ha d'encaixar, i que l'objectiu és construir un nou model interpretatiu integrador, que repercutirà en el conjunt del coneixement històric de Barcelona i Catalunya en diverses vessants, començant per la història marítima. Canviar un model interpretatiu, però, no és senzill, i no tan sols per haver d'explicar allò que és completament nou i que canvia, d'alguna manera o altra, la història de la Drassana d'una manera indiscutible –els fets, doncs–, sinó per la dificultat que implica assumir nous plantejaments i perspectives que, associats amb altres processos, impliquen nous discursos històrics –és a dir, les interpretacions.

NOTES

- 1 Pel que es refereix als treballs publicats, vegeu ESTRADA-RIUS, A. *La Drassana Reial de Barcelona a l'edat mitjana. Organització institucional i construcció naval a la Corona d'Aragó*. Barcelona, Museu Marítim de Barcelona, 2004 (col·l. «Estudis», 4); ESTRADA-RIUS, A. *La Generalitat de Catalunya a la Drassana Reial de Barcelona en temps d'Alfons el Magnànim*. Barcelona, Museu Marítim de Barcelona, 2008 (col·l. «Estudis», 12); SEGOVIA BARRIENTOS, F. *Las Reales Drassanas de Barcelona entre 1700 y 1936. Astillero, cuartel, parque y maestranza de artillería, Real Fundición de bronce y fuerte*. Barcelona, Museu Marítim de Barcelona, 2008 (col·l. «Estudis», 13). A més d'aquestes publicacions cal mencionar la realització del model 3D de l'edifici a partir de la lectura làser feta pel Laboratori de Modelització Virtual de la Ciutat de l'ETSAB (*imatge: Planta de l'edifici de les Drassanes Reials*) els anys 2009 i 2010; la georeferenciació de dades històriques i arqueològiques, realitzada per l'arqueòleg Vítor M. Cabral els anys 2010 i 2011 –treball que georeferencia el conjunt a partir de la planta actual i d'una selecció de vuit planimetries antigues, i que permet situar amb coordenades reals UTM la planimetria del conjunt i ubicar, per exemple, totes les evidències arqueològiques a partir d'excavacions fetes en els darrers cinquanta anys–; la documentació duta a terme per l'Alfredo Jaén a partir de més de mil fotografies del conjunt arquitectònic, vinculant-les als plànols de l'edifici i als punt de focus del fotògraf, i el desenvolupament d'un instrument de gestió de la informació recollida fins ara al voltant de les Drassanes, que s'anirà incorporant en els propers anys –fotografia, planimetria, arqueologia, fons documentals, etc.–, per part d'Albert Mañosa (l'any 2010). Agraïxo a Enric García Domingo, cap del Centre de Documentació Marítima del MMB, haver-me facilitat aquesta informació.
- 2 Els treballs arqueològics s'estan duent a terme sota la direcció dels arqueòlegs Esteve Nadal (Actium s. l.), a les naus de ponent, i Iñaki Moreno (Àtics s. l.), a les naus de llevant.
- 3 Vegeu http://w10.bcn.es/APPS/cat_patri/editElement.do?reqCode=inspect&id.identificador=858&id.districte=01&
- 4 Vegeu PERELLÓ FERRER, M. A. *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996 (Col·l. «Biblioteca Abat Oliba»), pàg. 206-207.
- 5 Veg. RIERA MELIS, A. «Les drassanes de Barcelona», a *Dels palaus a les masies. Arquitectura III*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003 (Col·l. «L'Art Gòtic a Catalunya»), pàg. 219-224. Aquest, juntament amb les dues publicacions d'Albert Estrada-Rius –ja citades–, són els darrers treballs publicats en què es parla de la història constructiva de l'edifici. En tots tres textos, seguint la tesi comunament acceptada fins ara, s'identifiquen les naus actuals del cos principal de la Drassana –exceptuant-ne la nau central– amb les que es van bastir en temps de Pere III el Cerimoniós. S'ha de remarcar la importància de l'aportació d'Albert Estrada en identificar l'edifici conegut com el de Pere IV (Pere III) amb la Botiga de la Generalitat, construïda entre 1443 i 1449 (veg. ESTRADA-RIUS, A. *La Generalitat de...*, pàg. 65-73).
- 6 La darrera aportació sobre aquest tema és la publicació d'Oriol Ri-

ba i Arderiu i Ferran Colombo i Piñol, que duu per títol *Barcelona: la Ciutat Vella i el Poblenou. Assaig de geologia urbana*, publicada a Barcelona per l'Institut d'Estudis Catalans i la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona l'any 2009. Segons aquests autors, el terreny en què s'han localitzat les restes romanes estava sota l'aigua a l'antiguitat, ja que sostenen aquesta afirmació: «Un altre cordó litoral medieval, més extern, es va formar a la costa progradant durant els segles X al XII, sobre el qual foren construïdes les Drassanes noves [Drassana Reial] (a. 1243-1381), la Llotja (a. 1380) i anava a passar pel sud-est del convent de Santa Clara (fundat el 1233) i arran del baluard de Llevant». Es vol fer notar que la cronologia oferta de la Drassana Reial és errònia, perquè la referència a l'any 1243 procedeix d'un privilegi de Jaume I, ja citat per Antoni de Capmany, el qual va interpretar-lo erròniament. Aquest document es refereix a la Drassana Vella o Drassana de la Ciutat. La Drassana Reial va ser fundada per Pere II el Gran el 1285, i, malgrat que aquest fet és clar i indiscutible, l'error de lectura d'Antoni de Capmany reapareix periòdicament.

7 Per conèixer la transcendència i les característiques de les instal·lacions associades a la fàbrica de canons de la Drassana barcelonina, vegeu SEGOVIA BARRIENTOS, F. *Las Reales Drassanas...*, pàg. 64-81.

8 El plànol més antic que es coneix del conjunt de la Drassana Reial és el de W. A. Koblinau, de l'any 1709 (el Centre de Documentació Marítima del MMB en té un exemplar amb el número de registre 717 P). En aquest plànol, les naus de la Generalitat i les que corresponen a l'actual sala del Marquès de Comillas –encara que amb una distribució distinta a l'actual–, ja hi apareixen. Sobre la cronologia de la construcció d'aquestes altres parts de l'edifici, vegeu AINAUD, J.; GUDIOL, J.; VERRÍE F. P. *Catálogo monumental de España. Ciudad de Barcelona*. Madrid, Instituto Diego Velázquez i CSIC, 1947, pàg. 279. Les dades aportades per aquesta publicació ja clàssica van ser ampliades a la monografia sobre l'arquitectura civil barcelonina del segle XVII de M. Antònia Perelló. Vegeu PERELLÓ FERRER, M. A. *L'arquitectura civil del...*, pàg. 206-210.

9 Aquest extrem ha estat parcialment confirmat per l'estudi de paraments d'algunes parts de l'edifici dut a terme per l'empresa Veclus s. l. Vegeu DDAA. *Estudi històrico-arquitectònic i arqueològic dels paraments i les solucions estructurals de les Drassanes Reials de Barcelona. El Portal del la Pau, la Casa de Manteniment i la Casa del Governador*. Barcelona, abril de 2011 (estudi inèdit).

10 Vegeu MUTGÉ, J. «Les Drassanes de Barcelona en temps d'Alfons el Benigne i de Pere el Cerimoniós», a *Política, urbanismo y vida ciudadana en la Barcelona del siglo XIV*. Barcelona, CSIC-Institució Milà i Fontanals, 2004, pàg. 183-186.

11 Sobre les repercussions urbanístiques de l'obra de la Drassana Reial a partir de 1378, vegeu CUBELES I BONET, A.; PUIG I VERDAGUER, F. «La Drassana i la gestació de la façana marítima de Barcelona», a *Drassana*, núm. 11, octubre de 2003, pàg. 50-61. Amb relació a les conseqüències de la decisió d'incloure la Drassana en el perímetre fortificat de la ciutat, veg. CUBELES I BONET, A. «Les muralles de Barcelona», a *Dels palaus o les masies. Arquitectura I/II*. Barcelona,

Enciclopèdia Catalana, 2003 (col·l. «Catalunya Gòtica»), i també, del mateix autor, *La Muralla medieval de Barcelona i els seus portals*. Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, 2007. Respecte als documents que fan referència als treballs empresos l'any 1378, vegeu MUTGÉ, J. «Les Drassanes de...», pàg. 185-190.

12 Amb relació als aspectes financers i econòmics, vegeu SÁNCHEZ MARTÍNEZ, M. *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Vic, Eumo Editorial i Universitat de Girona, 1995 (col·l. «Biblioteca Universitària, Història», 4); així com SÁNCHEZ MARTÍNEZ, M.; ORTÍ I GOST, P. (ed.). *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: els capítols del donatiu (1288-1384)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya - Departament de Justícia, 1997 (col·l. «Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums», II/4). Específicament sobre Barcelona i el Consell de Cent, vegeu ORTÍ I GOST, P. «El Consell de Cent durant l'edat mitjana», a *El temps del Consell de Cent, i. L'emergència del municipi, segles XIII-XIV*. Barcelona, AHCB - Ajuntament de Barcelona, 2001 (col·l. «Barcelona Quaderns d'Història», 4), pàg. 21-48. Pel que fa al palau reial frustrat i la seva relació amb la Botiga de la Generalitat, vegeu ESTRADA-RIUS, A. *La Generalitat de...*, pàg. 104-105 (document 4 de l'apèndix documental).

13 Vegeu TERRADAS MUNTAÑOLA, R. *Les Drassanes de Barcelona. La geometria, la traça i l'estructura com a garants de la identitat de l'edifici*. Barcelona, 2008 (tesi doctoral consultable en línia a <http://www.tdx.cat/TDX-0129108-133022>). Pel que es refereix al projecte de baluard de Calvi, vegeu MARTÍNEZ LATORRE, D. «La fortificació de Barcelona a mediados del siglo XVI. El baluarte de las Atarazanas y la Puerta de Mar de Giovan Battista Calvi», a *Drassana*, 12, 2004, pàg. 83-92.

14 Aquests models hipotètics han estat desenvolupats per Enrique Badiola Fernández del Pino i Albert Cubeles i Bonet com a instruments de treball i assessorament en la intervenció arqueològica. Els models s'han generat a partir de les dades arqueològiques facilitades per l'arqueòleg director de la intervenció de les naus de ponent, Esteve Nadal, prenent també amidaments in situ, i s'han dibuixat prenent com a referència la planimetria obtinguda del model 3D de l'edifici dut a terme pel Laboratori de Modelització Virtual de la Ciutat de l'ETSAB els anys 2009 i 2010, incorporant-hi, també, la georeferenciació de dades històriques i arqueològiques, duta a terme per l'arqueòleg Vítor M. Cabral els anys 2010 i 2011, a més d'altres fonts.

15 La primera proposta de fer el sondeig en aquest punt va ser formulada per Enrique Badiola Fernández del Pino, Albert Cubeles i Ferran Puig, i va ser sotmesa després a debat al Laboratori Drassana. En concretar-se la possibilitat d'efectuar el sondeig, amb l'oportunitat que representava l'enregistrament d'un capítol del programa Sota Terra, que emet TV3, la direcció del MMB va plantejar a l'arqueòleg Joan Garcia Biosca, assessor del programa, la possibilitat de poder-lo fer. D'acord amb els Serveis d'Arqueologia de la ciutat de Barcelona i les altres instàncies administratives, es va formalitzar un projecte d'intervenció que es va encarregar a l'empresa Àctium s. l., sota la direcció de l'arqueòleg Esteve Nadal.

16 Vegeu RIBA I ARDERIU, O.; COLOMBO I PIÑOL, F. *Barcelona: la*

Ciutat Vella..., pàg. 120-127. Sobre els orígens del port i la seva escullera, vegeu també SOBERÓN RODRÍGUEZ, M. «El port baixmedieval de la ciutat de Barcelona: una visió des de l'arqueologia. L'escullera de 1477 i la troballa d'un vaixell tinglat», a *QUARHIS*, època II, 6, 2010, pàg. 134-163.

17 Vegeu MUTGÉ, J. «Les Drassanes de...», pàg. 198-199.

18 Sobre aquest conjunt d'obres, vegeu PERELLÓ FERRER, M. A. *L'arquitectura civil del...*, pàg. 148-153. Amb relació al baluard de la Drassana i el portal de Mar, vegeu MARTÍNEZ LATORRE, D. *Giovan Battista Calvi: ingeniero de las fortificaciones de Carlos V y Felipe II (1552-1565)*. Madrid, Ministerio de Defensa. Secretaría General Técnica, 2006, a més de l'article ja citat a la nota 8, del mateix autor.

19 Vegeu PERELLÓ FERRER, M. A. *L'arquitectura civil del...*, pàg. 150-154 i 206-207.

20 Com a exemple, vegeu FLORENSA FERRER, A. *Conservación y restauración de monumentos históricos: 1927-1946*. Barcelona, Ayuntamiento, 1959; Del mateix autor, *Conservación y restauración de monumentos históricos: 1947-1953*. Barcelona, Ayuntamiento, 1953, i també «Las Atarazanas de Barcelona», a *Revista nacional de arquitectura*, 142, 1953, pàg. 15-21.

21 Sobre la diversitat de tipus d'embarcacions medievals, la publicació de referència a Catalunya continua essent l'obra d'Arcadi Garcia Sanz. En aquest sentit, doncs, vegeu GARCIA I SANZ, A. *Història de la marina catalana*. Barcelona, Aedos, 1977, i també GARCIA I SANZ, A.; COLL I JULIÀ, N. *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*. Barcelona, Fundació Noguera, 1994 (col·l. «Estudis», 6). Per copsar la diversitat d'objectes i materials que s'emmagatzemen en el recinte de la Drassana Reial de Barcelona i en els edificis que aquesta institució pot tenir fora d'aquest recinte, són especialment il·lustratius els distints inventaris, alguns dels quals van ser publicats per Francesc Carreras i Candi (vegeu CARRERAS CANDI, F. *Les dreçanes barcelonines: sos inventaris y restauració*. Barcelona, Editorial Tàber, 1928).

22 Com una mostra dels distints oficis que consten en l'activitat de la Drassana Reial, vegeu MUTGÉ, J. «Les Drassanes de...», especialment les pàgines 194-199. Cf. ESTRADA-RIUS, A. *La Drassana Reial de Barcelona...* Sobre els oficis relacionats amb el món mariner, vegeu GARCIA ESPUCHE, A. «Espais urbans de la gent de mar: Barcelona segles XIV a XVIII», a *Drassana*, 15, 2007, pàg. 36-53 (cal tenir en compte que es refereix a un univers més ampli que supera el dels oficis relacionats amb la construcció naval i que, en canvi, exclou tota la part que implica els oficis i les dedicacions que aporten matèries primeres per a la construcció de vaixells, directament o indirectament). Pel que es refereix a l'impacte de l'activitat de la Drassana de Barcelona durant el segle XVI, vegeu BRINGUÉ, J. M.; SANLLEHY, M. À. «Boscós, pastures i ramaderia», a *Història agrària dels Països Catalans. Edat moderna*, direcció d'Emili Giralte i Raventós, coordinació de Josep M. Salrach i Eva Serra Puig. Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació - Universitats dels Països Catalans, 2008, pàg. 205 i seg.

23 Una primera aproximació a aquests aspectes institucionals, pel que fa a les primeres etapes d'existència de la Drassana Reial, la trobem en les dues publicacions d'Albert Estrada-Rius, ja esmentades.

Val a dir que la proposta d'Estrada pot ser objecte de matisacions en algunes de les seves consideracions, especialment en allò que concerneix al Consell de Cent i a la participació del Consolat de Mar. A partir del segle XVII, es pot resseguir aquest fil a través de la publicació de Francisco Segovia, també esmentada. Amb relació al segle XX, vegeu GARCÍA DOMINGO, E.; IBÁÑEZ, C.; VALLDEORIOLA, M. *Història del Museu Marítim de Barcelona*. Barcelona, Museu Marítim de Barcelona, 2001-2006.

RESUMEN

La reforma integral de las Drassanes ha generado un nuevo impulso en la investigación sobre el conocimiento histórico del edificio, las instituciones que había acogido y su relación con la ciudad de Barcelona.

Las conclusiones obtenidas a partir de los hallazgos arqueológicos ponen de manifiesto una evidencia reveladora: la estructura actual del edificio no es, en su conjunto, medieval, y la cronología del edificio actual se sitúa de pleno en época moderna, ya que las naves actuales serían posteriores a 1563. La atarazana medieval habría sido desplazada respecto de la actual en dirección al mar prácticamente en la mitad de su superficie construida.

La extensión cronológica del período a estudiar –del siglo XIII hasta la actualidad– y la multiplicidad de usos y cambios en el edificio propician establecer dos ejes fundamentales en los trabajos de investigación futuros: el edificio y los aspectos vinculados a las actividades desarrolladas, incluyendo la implicación institucional. El objetivo final es construir un modelo interpretativo integrador, que repercutirá en el conjunto del conocimiento histórico de Barcelona y Cataluña, comenzando por la historia marítima. ●